

De Italiaanse *Balance of Powers*: een Mediterrane context

Olivier Chardon

S4477154

Bachelor scriptie

Radboud Universiteit Nijmegen – Faculteit der Letteren

09-01-2018

Inhoudsopgave

Inleiding en Status Quaestionis.....	3
Hoofdstuk 1: Italië in context.....	7
Hoofdstuk 2: De pauselijke zetel.....	9
Hoofdstuk 3: Het steunpunt van Aragon.....	14
Hoofdstuk 4: De Franse intrige.....	18
Hoofdstuk 5: De Ottomaanse dreiging.....	20
Conclusie.....	23
Literatuurlijst.....	25
Bijlage.....	29

Denkend aan Italië, denkt men allereerst aan Rome en de Romeinen – het machtige wereldrijk, dat in de loop van de oudheid over Europa, Noord-Afrika en het Nabije Oosten uitdijde. Als wereldrijk was het Romeinse uitzonderlijk multicultureel: het bracht drie werelddelen en ontelbare culturen samen in één *superstructuur*. In de 15e eeuw was Italië verbrokkelend en verdeeld; er had zich op dit deel van de globe al meer dan duizend jaar geen echt wereldrijk gevormd. Het contact tussen verschillende culturen was er niet minder om: handelsnetwerken, die zich in de oudheid hadden gevormd, overleefden het Rijk dat hen bestendig had. Felle competitie vond plaats tussen mediterrane rijken om handelshegemonie op de binnensee, waar Italië de centrale spil vormde – het ‘land’ dat sinds de kruistochten het tijdperk van de renaissance had aangebroken en in cultureel en politiek-organisatorisch opzicht vooruitliep op landen in Noordwest-Europa. Waar staten ten noorden en ten westen van Italië een proces van natievorming doorliepen, bleef het schiereiland decentraal geregeerd. Prinsdommen en republieken vergaarden grote (handels)rijkdommen, maar lagen in hun streven voortdurend met elkaar overhoop. Hoewel de onderlinge verhoudingen voortdurend wisselden, stond geen van hen een ander toe suprematie op het schiereiland te verkrijgen. Italië zat onbedoeld gevangen in een *Balance of Powers*: een situatie waarin een veelvoud aan staten gezamenlijk de dienst uitmaakte, zonder dat dit met wederzijdse overeenstemming gebeurde.

Status Quaestionis

De oorsprong van de *Balance of Powers* theorie kan worden teruggevoerd op de late 15^e eeuw. Florentijnse geleerden Rucellai en Guicciardini – lid van de discussiegroep waar ook Niccolò Machiavelli deel van uitmaakte – zagen de *Balance of Powers* in het Italië van hun tijd, als het tegenwicht dat de alliantie van Florence, Milaan en Napels bood op de expansiedrift, die Venetië in de jaren 1480’ koesterde.¹ De ideeën omtrent het begrip waren in eerste instantie te abstract om als coherente theorie te classificeren. De focus lag met name op bilaterale verhoudingen. Later kwam de nadruk uitdrukkelijk op multilaterale systemen te liggen.² Socioloog Morton A. Kaplan legde in 1962 ‘essentiële regels’ vast, waaraan elk *Balance of Powers*-systeem moet voldoen. Zoals zonet beschreven, zullen individuele naties in coalities samenspannen om een staat te bestrijden die een hegemoniale status dreigt te verkrijgen. Bovendien bevinden de staten zich in een situatie waarin hun soevereiniteit gewaarborgd is en *blijft*; bij voorkeur door middel van vastgelegde verdragen. In elk systeem bestaan ‘essentiële’ staten, waarvan zelfbestuur te allen tijde gewaarborgd blijft. Kleinere staten daarentegen, gelden als secundair en hebben een aanvullende rol. In geen enkel systeem is conflict en geweld volledig uitgesloten. Iedere actor (*natie* of *staat*) is hoofdzakelijk bezig met het vergroten van de eigen capaciteiten (territorium, productie of economische banden). Het eigenbelang staat centraal.³ Impliciet

¹ Per Maurseth, ‘Balance-of-Power Thinking from the Renaissance to the French Revolution’, *Journal of Peace Research* 1:2 (1964) 120-136, aldaar 122.

² Maurseth, ‘Balance-of-Power Thinking’, 121.

³ *Ibidem*, 127.

wordt gerefereerd aan een ‘gesloten’ systeem. Actoren staan uitdrukkelijk voor de keuze al dan niet toe te treden en zich aldus tot regels te verplichten.

Balance of Powers bestaat voor een groot gedeelte op papier. In de praktijk is het lastiger vast te pinnen. In het Italië van de 15^e eeuw was het Verdrag van Lodi (1454, getekend door Milaan, Napels en Florence) doorslaggevend. De daaropvolgende liga werd datzelfde jaar in Venetië afgekondigd. De status quo bleef tot 1494 (een periode van 40 jaar) bestaan. Een bekender voorbeeld van Balance of Powers is het uitvloeisel van het Congres van Wenen. Expansief, haast hegemoniaal, Frankrijk werd hiermee tot zijn oude grenzen gereduceerd. De politiek leiders van Europa legden verscheidene bufferstaten aan. Soevereiniteit van de Europese staten, groot en klein, werd gewaarborgd.⁴ Soevereiniteit blijft hoeksteen van de theorie.

Toch is de term “Balance of Powers” misleidend. In het geval van de 19^e eeuw, spreekt Paul Schroeder liever van de term “hegemonie”. Twee staten aan de flank van het nieuwe Europa waren in veel opzichten superieur aan de andere grootmachten. De auteur noemt de term Balance of Powers “*a notoriously slippery, vague, and protean term, repeatedly debated and variously defined*”.⁵ Deze constatering is niet nieuw. Al in 1972 stelde politicoloog en historicus Partha Chatterjee, dat “*The classical literature on the balance of power consists of vague, often ambiguous, descriptions of the way the system is supposed to operate, with few attempts to demarcate the conditions under which the system could be expected to achieve its objective*”.⁶ In zijn artikel gaat hij hoofdzakelijk als politicoloog – en niet ten gunste van historici – te werk. Hij kiest voor een strak geordend model, tot op het mathematische af. Hij stelt, dat er binnen het systeem gestreefd wordt naar een stabiel ‘equilibrium’, waarin het individuele streven naar hegemonie van actoren voortdurend in de kiem wordt gesmoord door preventieve coalitievorming.⁷ De theorie stelt ook, dat, wanneer een coalitie zegeviert over een andere staat of groep staten, deze gedoemd is uiteen te vallen. De ‘winnaars’ zullen niet bereid zijn hun ‘buit’ evenredig te verdelen. Een kersverse onderlinge machtsstrijd zal ontstaan. Om te verhinderen dat conflicten escaleren, is het noodzakelijk dat voldoende kleinere neutrale staten resterend, die als compensatie kunnen dienen om de balans in coalities te herstellen.⁸ Denk hierbij aan een weegschaal. Andere politicologen die een bijdrage leverden aan de theorievorming omtrent de Balance of Powers zijn Emerson Niou en Peter Ordeshook. Zij stellen onder meer, dat systeemstabiliteit niet zozeer schuilt in het vermogen tot het vormen van adequate allianties, maar juist in het vraagstuk of actoren op de lange termijn dezelfde doelen kunnen nastreven.⁹ Het equilibrium is het meest stabiel, als eigenbelang aan het

⁴ Paul W. Schroeder, ‘Did the Vienna Settlement Rest on a Balance of Power?’, *The American Historical Review* 97:3 (1992) 683-706, aldaar 685.

⁵ Schroeder, ‘the Vienna Settlement’, 684.

⁶ Partha Chatterjee, ‘The Classical Balance of Power Theory’, *Journal of Peace Research* 9:1 (1972) 51-61, aldaar 51.

⁷ Chatterjee, ‘Classical Balance of Power’, 51 en 53.

⁸ *Ibidem*, 55 en 59.

⁹ Emerson M.S. Niou en Peter C. Ordeshook, ‘A Theory of the Balance of Power in International Systems’, *The Journal of Conflict Resolution* 30:4 (1986) 685-715, aldaar 688.

algemeen belang gelijkgesteld kan worden. De beide auteurs concluderen, dat “no “magic” number of countries is required for the attainment of system or resource stability.”¹⁰ Harrison Wagner onderzoekt onder welke omstandigheden oorlog het meest waarschijnlijk is. Hij stelt, dat de kans op open conflict het grootst is, als distributie van macht tussen totale gelijkheid en grote ongelijkheid in ligt. Bij een gelijke verdeling van macht, is de kans op impasse het grootst, terwijl bij zeer grote ongelijkheid de verhoudingen voor alle naties overduidelijk zijn – de zwakkere partij zal geneigd zijn in te binden.¹¹ Paul Papayoanou maakt een cruciaal onderscheid tussen zogenaamde ‘expansieve’ staten en ‘status quo’ staten, waarbij het eerste type sneller de neiging heeft een oorlog te ontketenen, of een agressieve respons van een antagonist op te roepen.¹² Han Dorussen stelt, dat het pacifiërende effect van handel afneemt, naarmate het aantal landen in het systeem toeneemt (hoe meer landen, hoe meer alternatieven). Het zijn vooral zwakkere allianties die gebaat zijn bij goede onderlinge handelsverdragen.¹³ Leventoglu en Slantchev beelden uit hoe ondoordringelijk de politicologische methode kan zijn voor eenieder die een andere tak van wetenschap beoefent.¹⁴ Het artikel van Jack Levy en William Thompson over coalitievorming tegen een dominante globale macht, daarentegen, is zeer inzichtelijk en leest gemakkelijk weg. De auteurs maken een belangrijk onderscheid tussen zogenaamde ‘landmachten’ (staten wiens macht vooral op het continent zelf zichtbaar is) en ‘zeemachten’, wiens kracht in een overzees handelsimperium schuilt. Zeemachten, zo blijkt, zullen minder snel agressie van vijandige coalities oproepen, omdat zij, met relatief kleine landlegers, geen directe bedreiging vormen op de soevereiniteit van buurstaten. Bovendien levert hun grootschalig handelsnetwerk alle partijen in het ‘systeem’ economische voordelen op.¹⁵ Van de grotere spelers in de Italiaanse Balance of Powers is Venetië een dergelijke zeemacht. Interessant is dan het gegeven, dat deze republiek zich juist in de eerste helft van de 15^e eeuw ook op het vasteland begon te manifesteren. Het bouwde aan de omtrekken van zijn ‘terra ferma’ (landstaat). Dit proces wekte de achterdocht van de overige Italiaanse machten.

De publicaties die tot dusver zijn besproken, komen vooral uit politicologische hoek. Ik noem ze, omdat ze een nuttig eerste inzicht geven in de theorie omtrent het thema. Eerdergenoemde Paul Schroeder (een historicus), geeft aan dat politicologen zich vooral bezig houden met de kwantitatieve methode. Zij gaan uit van een ‘algemene’ regel, waar historici zich vooral richten op context. Al in 1977 pleitte hij voor een symbiose van beide wetenschapsmethoden¹⁶, maar in de praktijk komt hier weinig van terecht.

¹⁰ Niou en Ordeshook, ‘A Theory of Balance of Power’, 712.

¹¹ Harrison R. Wagner, ‘Peace, War, and the Balance of Power’, *The American Political Science Review* 88:3 (1994) 593-607, aldaar 594-598.

¹² Paul A. Papayoanou, ‘Economic Interdependence and the Balance of Power’, *International Studies Quarterly* 41:1 (1997) 113-140.

¹³ Han Dorussen, ‘Balance of Power Revisited: A Multi-Country Model of Trade and Conflict’, *Journal of Peace Research* 36:4, Special Issue on Trade and Conflict (1999) 443-462, aldaar 445 en 456.

¹⁴ Bahar Leventoglu en Branislav L. Slantchev, ‘The Armed Peace: A Punctuated Equilibrium Theory of War’, *American Journal of Political Science* 51:4 (2007), 755-771.

¹⁵ Jack S. Levy en William R. Thompson, ‘Balancing on Land and at Sea: Do States Ally against the Leading Global Power?’, *International Security* 35:1 (2010) 7-43, aldaar 8 en 14.

¹⁶ Paul W. Schroeder, ‘Quantitative Studies in the Balance of Power: An Historian’s Reaction’, *The Journal of Conflict Resolution* 21:1 (1977) 3-22, aldaar 8 en 20.

Daarnaast behandelen de meeste artikelen omtrent Balance of Powers de (vroeg)moderne periode. Over de Italiaanse renaissance is niet heel veel geschreven. In ieder geval niet door auteurs in de laatste veertig jaar. Eén van de eerste auteurs die de Balance of Powers erkende en beschreef, was Niccolò Machiavelli. Hij schreef in *De Vorst*: “Voordat koning Karel (VIII) van Frankrijk naar Italië kwam, bevond dat land zich onder de heerschappij van de paus, van Venetië, van de koning van Napels, van de hertog van Milaan en van Florence. Deze staten hadden voornamelijk twee zorgen: de eerste was dat geen vreemdeling met een leger naar Italië zou komen, de tweede dat niemand van hen meer gebied zou verkrijgen dan reeds in zijn bezit was.”¹⁷ De vijf actoren die hij noemt, zullen hier centraal staan. Garrett Mattingly noemt de situatie in Italië dat van een “instabiel equilibrium”. Hij ziet het schiereiland op diplomatiek en bureaucratisch vlak als “a model of what Europe was to become.”¹⁸ Vincent Ilardi beschouwt Lodi vooral als compromisverdrag: “for neither of the adversaries had gained its full objectives”.¹⁹ Het was met name gericht tegen de Keizer en de Franse Anjou-dynastie. Ook de Franse monarchie koesterde gedurende de tweede helft van de 15e eeuw voortdurend interesse in Italiaanse zaken.²⁰ Ilardi geeft Francesco Sforza (hertog van Milaan sinds 1450 en eerste van de Sforza-dynastie) krediet voor de instandhouding van het equilibrium. Hij noemt Sforza in één adem met Sieneze paus Pius II (1458-1464). Zij beschikten over “greater foresight in that they clearly saw that their own fortunes were intimately tied to the fate of other Italian rulers”.²¹ Niet alle heersers waren zo plichtsgetrouw als Francesco Sforza. Cosimo de’ Medici van Florence was bereid Franse dominantie over het schiereiland te accepteren, als dit Italië van Venetië zou verlossen.²² Guicciardini (1483-1540) beschouwde Cosimo’s zoon Lorenzo ‘de Magnifieke’ in een later tijdvak juist als de architect van de Balance of Powers in het Italië voor 1494.²³

Riccardo Fubini beschouwt diens politiek van het ‘equilibrium’ echter vooral als substituut van de liga, die voortborduurde op Lodi, maar er niet zozeer een voortzetting van was. De oorspronkelijke rechtsgeldigheid was immers 25 jaar (en niet 40).²⁴ Lorenzo zelf sprak hierover de woorden: “I put more trust in desires and minds than in written provisions, which, as you know, are made and broken whenever necessary.”²⁵ Al met al is de conclusie te rechtvaardigen dat de Balance of Powers in Italië

¹⁷ Niccolò Machiavelli, *De Vorst*, vert. J.F. Otten (Haarlem 2012), aldaar 137.

¹⁸ Garrett Mattingly, ‘The First Resident Embassies: Mediaeval Italian Origins of Modern Diplomacy’, *Speculum* 12:4 (1937) 423-439, aldaar 432.

¹⁹ Vincent Ilardi, ‘The Italian League, Francesco Sforza, and Charles VII (1454-1461)’, *Studies in the Renaissance* 6 (1959) 129-166, aldaar 142.

²⁰ Ilardi, ‘The Italian League’, 129.

²¹ Ibidem, 166.

²² Ibidem, 165.

²³ Riccardo Fubini, ‘The Italian League and the Policy of the Balance of Power at the Accession of Lorenzo de’ Medici’ in: Julius Kirshner eds., *The Origins of the State in Italy, 1300-1600 (supplement to The Journal of Modern History 67)* (Chicago 1995) s.166-s199, aldaar 166.

²⁴ Fubini, ‘The Italian League’, 184 en 198.

²⁵ Ibidem, 195.

vooral op papier en minder in praktijk bestond. Het ontwerpen van een nieuwe theorie is niet mijn centrale doel: hiervoor is de materie te abstract. Waar een aantal auteurs al heeft aangetoond dat interne divisie vaak groter was dan men oorspronkelijk veronderstelde, neem ik in ogenschouw welke ‘externe’ invloeden de Balance of Powers hebben helpen vormgeven en hoe zij in de praktijk voor frictie zorgden in de handhaving van het equilibrium. Niet de *interne* werking van het Italiaanse politieke systeem staat hier centraal, maar juist de bredere Europese en Mediterrane context. David Sobek stelt, dat “*The Renaissance Italian international system had a period of splendid isolation from Feudal Europe between 1250 and 1494. During this time, the influence of the Holy Roman Empire and the Papacy ebbed.*”²⁶ Er is echter genoeg bewijs aan te dragen, dat het pausdom in de jaren 1454-1494 juist aan gezag won en bovendien was van ‘splendid isolation’ geen sprake. In 1442 namelijk kwam de kroon van Napels in het bezit van Alfons V van Aragon. Bij de ingang van de liga behoorde de onderste helft van de Italiaanse laars, alsmede Sicilië en Sardinië tot een ‘buitenlandse’ mogendheid. Het Franse koningshuis had eveneens een claim op Napels en op andere Italiaanse territoria. Dit leidde al in 1459 tot een inval. Tot slot vond de oprichting van de Liga plaats in het licht van de Ottomaanse opmars in Zuidoost-Europa. De val van Constantinopel in 1453 is één van de voornaamste redenen dat de Italiaanse staten tot concessies bereid waren. De invloed van pausen, Aragon, Frankrijk en de Turken zullen achtereenvolgens besproken worden.

1. Italië in context

De kaart van (Midden- en West-) Europa werd in de lange negentiende eeuw gekleurd door opkomende natiestaten. In het Italië van de 15^e eeuw kon men van dergelijke ‘naties’ niet spreken. De politieke kaart was uiterst gefragmenteerd (zie [figuur 1](#) in de bijlage). De vijf grote Balance-of-Powers spelers waren in zeer beperkte zin territoriale eenheden. Napels was een bijeengeraapt koninkrijk. Venetië heerste over een *terra ferma*, dat het nog geen honderd jaar bezat. Onderworpen steden hielden in grote mate hun autonomie, evenals een eigen munt, vlag en wapenschild. In deze steden waren nauwelijks Venetianen aanwezig, met uitzondering van enkele overheidsfunctionarissen – alleen op administratief vlak was er sprake van unificatie.²⁷ Direct na de Franse inval van 1494 kwam Pisa (‘haven van’...) tegen Florence in opstand. Het schikte zich duidelijk niet in de rol van cliëntstaat, die de stad van Machiavelli het had toegedeeld. De Pauselijke Staat was een unieke constructie in de Europese geschiedenis. Rome zelf bezat echter zowel een pauselijke als een republikeinse traditie. Wereldlijke macht van de paus werd niet altijd blind geaccepteerd.²⁸ Evenals Napels was de Pauselijke Staat een middeleeuwse constructie.

²⁶ David Sobek, ‘Machiavelli’s Legacy: Domestic Politics and International Conflict’, *International Studies Quarterly* 49:2 (2005) 179-204, aldaar 187.

²⁷ John E. Law, ‘The Venetian Mainland State in the Fifteenth Century’, *Transactions of the Royal Historical Society* 2 (1992) 153-174, aldaar 162 en 166-167.

²⁸ Anthony F. D’Elia, ‘Stefano Porcari’s Conspiracy against Pope Nicholas V in 1453 and Republican Culture in Papal Rome’, *Journal of the History of Ideas* 68:2 (2007) 207-231.

Dit in tegenstelling tot de overige drie Italiaanse grootmachten (Milaan, Florence en Venetië), die juist in de 15^e eeuw hun Balance-of-Power gedaante kregen.²⁹ Milaan, onder de Visconti-dynastie, was als eerste in staat een succesvolle expansieve politiek te bedrijven. Het wist kleinere omliggende steden en territoria met succes te verzwelgen, met als gevolg, dat *“the time had passed when small states could defend their independence in isolation.”*³⁰ De expansie van Milaan was niet oneindig, omdat Florence, met wisselvallige steun van Venetië te sterk bleek om te veroveren. Ook stond in Zuid-Italië (Napels) een nieuwe grootmacht op. Waar Venetië begon aan de vorming van zijn terra ferma (1405-1421), nam Florence onder meer de macht in Pisa over.³¹ In 1447 ontstond een nieuw vacuüm na het wegvallen van Visconti-macht. Venetië en Cosimo de’ Medici speelden condottiere Francesco Sforza – voorheen in dienst van Milaan – succesvol tegen het bestuur daar uit, dat na de dood van de laatste Visconti zonder hertog zat.³² Deze, op het eerste gezicht opmerkelijke, gebeurtenis is exemplarisch voor de toestand op het schiereiland. In deze historische periode beschikten stadstaten niet over staande legers. Vaak waren zij aangewezen op compagnieën van – min of meer professionele – huursoldaten, aangevoerd door condottieres uit kleinere en armere territoriale eenheden. Het gevaar van huursoldaten was, dat hun loyaliteit altijd discutabel bleef. Machiavelli stelt in *De Vorst*: *“Als voorbeeld hebben wij Italië, waarvan de betreurenswaardige toestand in hoofdzaak veroorzaakt is door de huurlingen aan wie het land zijn lot gedurende vele jaren heeft toevertrouwd.”*³³ Huursoldaten voegden niet direct iets toe aan staatskracht. Deze was in militair opzicht beperkt; met name in het geval van Florence, dat, als handelsrepubliek, zijn gemilitariseerde adel systematisch had afgebroken.³⁴ De kracht van Florence school vooral in het financiële en fiscale element: het bankwezen van de Medici’s had een virtueel monopolie in Europa en de Florijn was overal een algemeen geaccepteerd betaalmiddel. De drie grote spelers in Noord-Italië, die in het begin van de 15^e eeuw opstonden, hadden ieder hun eigen ‘troeven’, maar ook eigen zwakten. Florence verruilde traditionele bondgenoot Venetië voor Milaan onder de kersverse Sforza-dynastie. De Strijd tussen Florence en Milaan enerzijds en Venetië en Napels anderzijds, resulteerde in een impasse. Het compromisverdrag van Lodi werd uiteindelijk door alle spelers omarmd, zij het dikwijls met frisse tegenzin. Zelfs de paus stemde uiteindelijk in. Zijn macht op het schiereiland was verre van dogma. Als spiritueel en wereldlijk heerser moest hij zich staande houden in een dikwijls turbulente en verraderlijke omgeving.

²⁹ Hans Baron, ‘A Struggle for Liberty in the Renaissance: Florence, Venice, and Milan in the Early Quattrocento’, *The American Historical Review* 58:2 (1953) 265-289, aldaar 266.

³⁰ Hans Baron, ‘A Struggle for Liberty in the Renaissance: Florence, Venice, and Milan in the Early Quattrocento’, *The American Historical Review* 58:3 (1953) 544-570, aldaar 544.

³¹ Baron, ‘A struggle for Liberty’, 545.

³² Ibidem, 566.

³³ Machiavelli, *De Vorst*, 48.

³⁴ Christopher Lynch, ‘War and Foreign Affairs in Machiavelli's "Florentine Histories"’, *The Review of Politics* 74:1 (2012) 1-26, aldaar 3-4.

2. De pauselijke zetel

De paus was zowel wereldlijk vorst, als spiritueel heerser. Rome vormt traditioneel gezien het hart van het katholieke christendom. In de periode 1454-1494 bekleedden maar liefst zeven heersers het pauselijk ambt: Nicholaas V (1447-1455), Calixtus III (1455-1458), Pius II (1458-1464), Paulus II (1464-1471), Sixtus IV (1471-1484), Innocentius VIII (1484-1492) en Alexander VI (1492-1503). Van deze pausen, waren vijf van de zeven uit Italië zelf afkomstig. Calixtus en Alexander waren beide telgen van de Borgia familie uit Valencia, dat onder de kroon van Aragon viel. Van de overige vijf pausen was er niet één uit de Pauselijke Staat zelf afkomstig. Pas in de zestiende eeuw (Paulus III, Julius III en Marcellus II, 1534-1555 aaneengesloten) vindt men een reeks van pausen, die door het katholiek ‘hartland’ is voortgebracht. Op het eerste oog is dit gegeven misschien nietszeggend, maar het is wel een indicatie dat het pauselijk ambt meer was dan een ‘Roomse’ constructie. Van de vijf Italiaanse pausen in de periode 1454-1494 waren er drie uit de republiek Genova afkomstig (Nicholaas V, Sixtus IV en Innocentius VIII) en één uit de republiek Siena (Pius II); beide relatief onbeduidende spelers in de Italiaanse Balance of Powers. De enige keer, dat men op het vlak van de Balance of Powers van directe belangenverstrengeling kon praten, was onder Paulus II. Paulus was als Pietro Barbo geboren in Venetië, zoon van een koopman. Hij had zich in eerste instantie voorgenomen de naam Markus II aan te nemen (als verwijzing naar de stad van Sint Markus), dit werd hem echter door het college van kardinalen uit het hoofd gepraat.³⁵ Zijn loyaliteit aan zijn geboortestad was overigens discutabel: “*although the new pope was a Venetian he had not been on good terms with the government of his native city*”.³⁶ Desalniettemin speelde afkomst een rol, in ieder geval in de ogen van de aanschouwer: niet alle ‘Romeinen’ erkenden de paus – en de geestelijkheid in brede zin – als gezagdragers van de stad. Anthony F. D’Elia stelt: “*In the early fifteenth century Rome was a mess.*”³⁷ In het jaar dat Nicholaas V tot paus gekroond werd, was de laatste tegenpaus (Felix V, 1439-1449) nog actief vanuit Genève en Basel. Deze tegenpaus werd door maar een zeer beperkt aantal Europese mogendheden gesteund, maar daaronder wel Aragon, dat vanaf 1442 door koninkrijk Napels vertegenwoordigd werd. Felix, die in 1451 – voor Lodi – overleed, deed afstand van zijn pretenties en werd hiervoor, door eerste Balance of Power-paus Nicholaas V, ter beloning benoemd tot kardinaal en bisschop van Sabina. Pas in 1449 werd de orde in de katholieke kerk na het Avignon-debacle hersteld. De stad Rome had lange tijd geen pauselijk zetel gehad. De voorganger van Nicholaas, Eugenius IV, ondervond aan den lijve dat de bevolking de paus niet gunstig gezind was. In de periode 1434-1443 moest hij noodgedwongen in Florence resideren, nadat het volk in Rome tegen hem in opstand was

³⁵ Anthony F. D’Elia, *A Sudden Terror: The Plot to Murder the Pope in Renaissance Rome* (Cambridge Massachusetts, 2009), aldaar 132.

³⁶ John Freely, *The Grand Turk: Sultan Mehmet II – Conqueror of Constantinople, Master of an Empire and Lord of Two Seas* (Londen 2009), aldaar 79.

³⁷ Anthony F. D’Elia, ‘Stefano Porcari’s Conspiracy against Pope Nicholas V in 1453 and Republican Culture in Papal Rome’, *Journal of the History of Ideas* 68:2 (2007) 207-231, aldaar 209.

gekomen.³⁸ Ook in de tijd van Nicholaas waren de spanningen tussen republikeins en pauselijk gezind Rome aanzienlijk. In humanistische retoriek stond de pauselijke zetel symbool voor ‘buitenlandse’ bezetting. De persoon Nicholaas werd gezien als een nieuwe Caesar, die persoonlijk een einde maakte aan de republiek. Pauselijk gezinde kringen zagen de overhandiging van het verpauperde Rome juist als iets positiefs: de paus was als enige in staat eenheid te smeden, glorie te herstellen en de vrede te bewaken. Bovendien was de stad Rome gevrijwaard van kerkelijke belasting.³⁹ Desalniettemin werd in 1453 een complot tegen Nicholaas gesmeed, onder leiding van de edelman Stefano Porcari. Hoewel de poging mislukte, was deze paus hierna wel meer wantrouwig ten overstaan van het volk. Hij liet meer wachters opstellen en grotere verdedigingswerken bouwen.⁴⁰ Op die wijze barricadeerde hij zich in de veilige paleizen. Over zijn hele pontificaat genomen, wordt Nicholaas V geprezen als de eerste renaissance-paus: de paus die van Rome weer een artistiek en literair centrum maakte.⁴¹ Hij schonk Rome een relatief grote autonomie op het vlak van bestuur en slaagde er in de conflicterende Colonna en Orsini (twee vooraanstaande en rivaliserende Romeinse families) te neutraliseren in het college van kardinalen.⁴² Deze twee facties hadden in de late middeleeuwen en renaissance enorme invloed op het politiek leven in de stad. Geen paus kon zonder hen regeren. Om geen speelbal te worden van de Italiaanse wereldlijke machten, begreep Nicholaas dat hij zich moest profileren als iedere andere prins op het schiereiland.⁴³ Door zich als wereldlijk leider te profileren, speelde Nicholaas een gewichtige rol in de totstandkoming van de liga.

Zijn opvolger, Calixtus III (1455-1488, geboren Alonso de Borgia en oom van de andere notoire Borgia-paus Alexander VI, die hij toeliet tot het college van kardinalen), was afkomstig uit koninkrijk Valencia, dat viel onder de kroon van Aragon. In 1429 werd hij tot bisschop van Valencia benoemd. Als paus was zijn invloed zeer gering, onder meer omdat hij de apostolische zetel slechts enkele jaren kon bestijgen. Machiavelli droeg de geringe levensspanne die pausen resteerde aan als voornaamste reden voor het feit dat zij weinig grip kregen op politieke zaken.⁴⁴ Aanvankelijk successen die Calixtus boekte in strijd met de Ottomanen werden tenietgedaan. Notoir is zijn reputatie op het vlak van nepotisme: zijn kastelen en de bijbehorende troepen in de pauselijke staat liet hij veelal aansturen door Spaanse commandanten. Vele Catalanen waren na zijn dood genoodzaakt te vluchten uit angst voor represailles van de Italianen.⁴⁵ Opvallend is het feit dat Calixtus vrijwel voortdurend in de clinch lag met zijn voormalige leenheer Alfons van Aragon. Napels was namelijk een leengoed van de paus. In 1458, direct na de dood van

³⁸ McBrien, Richard P., *Lives of the Popes* (San Francisco, 2000), aldaar 258.

³⁹ McBrien, *Lives*, 215-218 en 220.

⁴⁰ *Ibidem*, 230.

⁴¹ John B. Toews, ‘Formative Forces in the Pontificate of Nicholas V, 1447-1455’, *The Catholic Historical Review* 54:2 (1968) 261-284, aldaar 261.

⁴² Toews, ‘Formative Forces’, 276-277.

⁴³ *Ibidem*, 270 en 273.

⁴⁴ Niccolò Machiavelli, *The Prince*, vert. Christian Edward Detmold. Tom Griffith ed. (Ware, Hertfordshire, 1997), aldaar 45.

⁴⁵ McBrien, *Lives*, 261.

Alfons, verklaarde Calixtus de Aragonese claim op Napels ongeldig. De zoon van Alfons, Ferdinand I, erkende hij niet. Calixtus probeerde vergeefs één van zijn neefjes op de troon te krijgen. Vincent Ilardi benadrukt dat, hadden de twee Catalanen samengewerkt, “*it is possible to speculate that Spanish domination of Italy would have been achieved a century earlier.*”⁴⁶ De ‘buitenlandse’ invloed in Italië was bij tijd en wijle dus zeer aanzienlijk. Soms stond uitsluitend het toeval (*Fortuna*) ontmanteling van het equilibrium in de weg. ‘Externe’ mogendheden konden al net zo verdeeld zijn in hun claims op Italië, als de Italianen zelf vaak waren. Calixtus stierf slechts enkele maanden nadat Alfons V van Aragon was overleden. Met het wegvallen van twee sleutelfiguren daalde Catalaanse invloed in Italië tot een tijdelijk minimum.

Sienese paus Pius II (Aeneas Silvius Bartolomeo Piccolomini) wist de pauselijke zetel te bemachtigen, door succesvol het Italiaans patriotisme aan te spreken. Hij schakelde de Franse kardinaal Guillaume d’Estouteville uit, door te wijzen op het nepotisme van Calixtus: “*After trying the Catalans are you so eager to try the French?*”. Hij sloeg een ander pad in dan zijn voorganger. Pius verkreeg de steun van Ferdinand, die hiervoor met het koninkrijk Napels werd beloond.⁴⁷ Aeneas was bij uitstek anti-Frans. In zijn *Commentariëren* typeerde hij zich als een nieuwe Julius Caesar: een zelfbeeld gelinkt aan dat van de typische Italiaanse renaissanceprins (ongeacht het feit dat menig humanist niet om een dergelijke vergelijking zat te springen).⁴⁸ Voor Aeneas paus werd, verbleef hij twintig jaar in het Heilig Roomse Rijk. Hij werkte als secretaris en diplomaat voor de keizer. Bovendien diende hij als secretaris onder tegenpaus Felix V. In zijn visie waren paus en keizer de gedeelde ‘beschermers’ van Europa en het christendom. Als paus was Pius II logischerwijs behoudend ten opzichte van de keizer.⁴⁹ Wel wist hij op het concilie van Mantua (1459) keizer Frederik III en andere Duitse prinses ertoe te bewegen 32.000 man infanterie 10.000 ruiters af te dragen voor een kruistocht tegen de Turken, die begin 1460 werd afgekondigd.⁵⁰ In zijn afwezigheid echter, veranderde Rome wederom in een verzetshaard. Ditmaal werd de republikeinse retoriek niet aangevoerd, maar leek de hedonistische moraal te overheersen onder een groep opportunistische jongemannen. Tegelijkertijd lag Pius in de clinch met één van zijn leenheren in de pauselijke staat, Sigismondo Malatesta, die de pauselijke belasting weigerde te betalen en een territoriaal expansieve politiek voerde. Condottiere Jacopo Piccinino dreigde de stad in te nemen (in naam van de Fransen), maar Pius wist met zijn vervroegde terugkeer de orde te herstellen.⁵¹ De Napelse troonopvolging speelde op de achtergrond en daar zal ik in de volgende hoofdstukken over uitwijken. Belangrijk is de conclusie, dat ook Pius aanzienlijke interne weerstand te verduren kreeg. De heer van

⁴⁶ Ilardi, ‘The Italian League’, 145-146.

⁴⁷ Ibidem, 148-149.

⁴⁸ Emily O’ Brien, ‘Arms and Letters: Julius Caesar, the *Commentaries* of Pope Pius II, and the Politicization of Papal Imagery’, *Renaissance Quarterly* 62:4 (2009) 1057-1097, aldaar 158-159.

⁴⁹ John B. Toews, ‘The View of Empire in Aeneas Sylvius Piccolomini (pope Pius II)’, *Traditio* 24 (1968), aldaar 471-487.

⁵⁰ Freely, *The Grand Turk*, 67.

⁵¹ D’Elia, *A Sudden Terror*, 63 en 127-128.

Rimini (Malatesta) beschouwde hem duidelijk als een ‘buitenstaander’ aan wie hij geen trouw verschuldigd was. In de chaos omtrent de Napelse troonopvolging was Pius zijn stad bijna kwijtgeraakt. Bovendien was de dreiging van de Turken reëel: Aeneas stierf in Ancona, aan de Adriatische kust, waar hij met het leger van kruisvaarders wachtte op de komst van de Venetiaanse vloot. Deze kruistocht liep op niets uit.

Pius erfde bovendien een uiterst fragmentarisch domein: de machtsbasis in de pauselijke staat was uiterst fragiel, vaak meer fictie dan harde realiteit. Op het geestelijk vlak werd de macht van pausen bestreden door het *conciliarisme*: een beweging die claimde dat het pauselijk ambt niet mocht steunen op claims van alleenheerschappij, zoals wereldlijk leiders dat wel konden. De kerkelijke macht zou democratischer verdeeld moeten worden en gedragen over de ‘gemeenschap van de kerk’ als geheel. Hoewel de ideeën geen vastomlijnde definitie kenden, had de stroming volgelingen in bijna alle christelijke invloedssferen. Zo stond Karel VII van Frankrijk (1422-1461), de machtigste wereldlijk heerser van Europa, praktisch gezien aan het hoofd van een Gallische kerk. Niet alleen kerkelijke instanties bestreden aldus de alleenheerschappij van pausen, ook wereldlijke overheden trokken kerkzaken zoveel mogelijk naar zich toe. Al met al bemoeilijkte het conciliarisme de vereniging van christelijke mogendheden tegen Islamitische dreigingen: pausen hadden de grootste moeite met het verkrijgen van fondsen om kruistochten te financieren. Bovendien werd het recht tot het oproepen van dergelijke tochten in de 15^e eeuw met de keizer gedeeld.⁵² Zowel op spiritueel en wereldlijk vlak was de macht van Balance of Powers-pausen dus zeer beperkt – tot de tijd daar was, dat het ambt weer als onomstreden gold, moest grandeur de schone schijn doen leven.

Paulus II, de Venetiaanse opvolger van Pius, is omschreven als “*among the worst of the Renaissance popes: a vain, intellectually shallow, ostentatious playboy*”.⁵³ Direct na zijn inauguratie dwong hij de kardinalen een document te tekenen, dat pauselijke suprematie in alle zaken erkende. Dit druiste in tegen een eerder document, dat door alle kardinalen (waaronder Barbo zelf) ondertekend was.⁵⁴ Zijn machtsbasis werd met dit nieuwe document grotendeels bestendigd. Zijn streven naar alleenheerschappij stond symbool voor de rol die hij zichzelf binnen Italië toedichtte. Paulus poogde uitdrukkelijk zijn stempel op spirituele zaken te drukken, hij “*assumed the task of establishing the rules for the Italian potentates*”.⁵⁵ Napels, Milaan en Florence richtten in 1467 een coalitie op waarmee de balans in Italië hersteld werd. De paus was gedwongen concessies te doen en kondigde datzelfde jaar nog de ‘Paulische vrede’ af. De vrede in Italië was bewaakt, maar ‘Lodi’ werd in 1470 niet vernieuwd. De trippelalliantie van Napels, Milaan en Florence kon niet door één deur met de ideologie van Paulus.⁵⁶ In praktijk kwam

⁵² Emily O’Brien, *The commentaries of Pope Pius II (1458-1464) and the crisis of the fifteenth-century papacy*, 2015, aldaar 19-34.

⁵³ McBrien, *Lives*, 263.

⁵⁴ D’Elia, *A Sudden Terror*, 2.

⁵⁵ Ibidem, 192-193.

⁵⁶ Ibidem, 195.

het oude verdrag op een zijspoor te staan, maar dit ging niet direct gepaard met de ontmanteling van het equilibrium.

Ook Paulus II werd gedurende zijn apostolaat bedreigd door een ‘Romeinse’ opstand. Net als Nicholaas V speelde het republicanisme een centrale rol. Een humanistisch complot met vier- à vijfhonderd betrokkenen had tot doel de paus te doden en de macht van de priesters te breken.⁵⁷ Het plan kwam echter vroegtijdig aan het licht en de opzet was aldus vergeefs. Op wereldlijk vlak doorbrak Paulus het verzet van zijn leenheren, de graven Anguillara, die sinds de tijd van Nicholaas de autonomie van de paus openlijk in twijfel hadden getrokken. Zo wist hij het verzet in de pauselijke staat te breken. Tijdens het pontificaat van Paulus werd duidelijk, dat wereldlijke macht van de keizer in Italië definitief gebroken was: *“The sources confirm the clear message that the pope no longer had need of the Holy Roman Emperor and was in fact becoming an independent imperial power.”*⁵⁸ Het werd duidelijk, dat de paus zijn autonomie in Rome en de pauselijke staat – op zowel wereldlijk als spiritueel vlak – steeds beter kon profileren. Hierin lijkt hij grotere successen te hebben geboekt dan zijn ‘illustere’ voorganger Pius.

Van alle Balance of Power-pausen, was Sixtus IV (1471-1484) het langst aan de macht. In zijn apostolaat nam hij heel Rome architectonisch onder handen. Op het gebied van stadsplanning werd hij vergeleken met Augustus.⁵⁹ Onder zijn bewind werd de Sixtijnse kapel gebouwd. In tegenstelling tot Nicholaas V, nam hij de lokale overheid belangrijke taken uit handen en centraliseerde hij aldus de macht.⁶⁰ Beide pausen zagen de viering van een jubeljaar (1475, respectievelijk 1450) als een belangrijke mogelijkheid om kapitaal op te bouwen uit inkomsten van pelgrims.⁶¹ Het pontificaat van deze paus is samen te vatten als dat van *“a renaissance prince”*.⁶² In 1480 wist hij met succes de Italiaanse machten te verenigen in strijd tegen de Ottomanen, die datzelfde jaar Otranto in de hak van de laars van het schiereiland hadden ingenomen.

Na Sixtus verscheen Innocentius VIII ten tonele; de man die door diezelfde Sixtus tot kardinaal verheven was en onder zijn voorganger een machtige secretariële functie had ingenomen. McBrien stelt, dat *“With the pontificate of Innocent VIII the papacy sunk to the depths of worldliness”*.⁶³ Innocentius was de paus die in 1489 Ferdinand I van Napels excommuniceerde. Deze had een vredesverdrag gebroken, nadat hij eerder al geweigerd had om pauselijke belasting te betalen.⁶⁴ Deze rigide reeks van zetten vormt een belangrijke indicatie, dat de balans op het schiereiland aanzienlijk was opgeschud. Vijf jaar voor 1494 was duidelijk dat het equilibrium op losse schroeven stond. Tot slot betrad Alexander VI (de tweede

⁵⁷ Ibidem, 1.

⁵⁸ Ibidem, 24 en 31.

⁵⁹ Jill E. Blondin, ‘Power Made Visible: Pope Sixtus IV as “Urbis Restaurator” in Quattrocento Rome’, *The Catholic Historical Review* 91:1 (2005) 1-25, aldaar 1-2.

⁶⁰ Blondin, ‘Power Made Visible’, 7.

⁶¹ Ibidem, 14.

⁶² McBrien, *Lives*, 265.

⁶³ Ibidem, 266.

⁶⁴ Ibidem, 266-267.

Spanjaard en Borgia-paus) de pauselijke macht. McBrien noemt hem de meest notoire paus in de hele geschiedenis⁶⁵ en dat zegt veel, voor een organisatie die wellicht de meest corrupte in de wereld was. Onder Rodrigo Borgia vond “*The transformation of the Papal States and central Italy into a family enterprise*” plaats.⁶⁶ Rodrigo en zijn zoon Cesare leken alles behalve de handhaving van een Italiaans equilibrium tot doel te hebben. Machiavelli maakt in *De Prins* uitgebreide beschrijvingen hoe vader en zoon de meest ingenieuze middelen gebruikten, om verscheidene staten en politieke facties tegen elkaar uit te spelen. Met het aantreden van Alexander VI in 1492 (twee jaar vóór de Franse inval) was de balans in Italië dus al op zijn kop gegooid. Wie anders dan een buitenstaander om een dergelijke ontmanteling te realiseren?

Met het gegeven, dat twee van de zeven Balance of Power-pausen van buiten Italië afkomstig waren en dat geen van de zeven door de pauselijke staat was voortgebracht (in het achterhoofd houdend het besef dat de paus in de retoriek van ‘republikeinen’ als buitenlandse tiran gezien werd), kan men concluderen dat het pausendom, prinselijk en wereldlijk als het soms mocht zijn, nooit direct als Italiaanse ‘actor’ beschouwd kon worden. Het apostolaat was een Europese, universeel katholiek-christelijke constructie. Romeinse opstanden tegen het gezag vonden plaats in 1434, 1453, 1460 en 1468. In de Pauselijke Staat zorgde de fusie van kerkelijke autoriteiten en de wereldlijke macht van baronnen ontegenzeggelijk voor frictie. De kardinalen, die uit heel Europa afkomstig waren, neigden bij voorkeur bij ieder conclaaf naar een paus die zaken anders aanpakte dan de vorige. Zij stonden bovendien bekend om hun corruptie: tijdens het termijn van Alexander werd beweerd, dat slechts vijf (!) van de vijfentwintig kardinalen niet was om te kopen.⁶⁷ Nepotisme wordt zichtbaar, wanneer men kijkt naar familiebanden tussen pausen: Paulus II was de neef van Eugenius IV, Alexander VI van Calixtus III en latere paus Julius II van Sixtus IV. Tot slot hadden de Romeinse facties van de Colonna en Orsini de hele 15^e eeuw een aanzienlijke vinger in de pap⁶⁸. Ook tastte het *conciliarisme* de onaantastbare reputatie van renaissance-pausen aan.

3. Het steunpunt van Aragon

Aragon wist wellicht steviger voet aan de grond te krijgen in Napels, dan de pausen in de Eeuwige Stad. Alfons V van Aragon (1396-1458, later ook bekend als Alfons I van Napels) kreeg in 1420 al het erfrecht op Napels aangeboden van de kinderloze koningin Johanna II en in 1421 werd hij als ‘zoon’ onthaald. Johanna bedacht zich echter op het laatste moment en begunstigde in plaats van Alfons de Fransman René van Anjou. Johanna overleed in 1435 en vanaf dat moment bereidde Alfons een inval op Napels voor. De paus bood hem hierin echter geen enkele steun. Aragon voerde op dat moment bovendien een felle concurrentiestrijd met Genova. Verschillende handelsbelangen in het Mediterrane gebied stonden op het spel en in het jaar dat Johanna kwam te overlijden, leed Alfons een gevoelige nederlaag. Hij werd

⁶⁵ Ibidem, 266.

⁶⁶ Ibidem, 268.

⁶⁷ Ibidem, 256 en 267.

⁶⁸ D’Elia, *A Sudden Terror*, 42.

uiteindelijk zelfs gevangengenomen door hertog Filippo Maria Visconti van Milaan, maar bleek in staat zijn vrijheid terug te krijgen, door Visconti de hegemonie in Noord-Italië te beloven.⁶⁹ Deze hertog van Milaan moet hebben beseft dat Aragon een rijzende ster was en dat het niet verstandig zou zijn al te veel dwars te liggen. In 1438 bereikte Alfons Napels met zijn legermacht en na een langdurig beleg werd de stad in 1442 ingenomen.⁷⁰ De Fransen waren weliswaar verslagen; de Anjou-pretendent verjaagd, maar René was niet gedood in de strijd. De twist tussen Frankrijk en Aragon zou decennialang voortduren en uiteindelijk uitmonden in de Franse inval van 1494. Onder de opvolger van Alfons V in Spanje, Johan II, verschoof het voortdurende conflict zich zelfs naar het Spaanse platteland. De Fransen wisten handig in te spelen op de burgeroorlog die hier woedde. Als gevolg van de civiele twisten vertrok een groot gedeelte van de handelaren uit Barcelona en verplaatste zich naar Valencia en ook Napels.⁷¹ Aragon liet zich op militair vlak in de veertiende en de vijftiende eeuw in het hele Mediterrane gebied gelden; het veroverde – of heroverde – verscheidene territoria: Sardinië in 1323, Majorca in 1344, Sicilië in 1412 en Napels in 1442 (en opnieuw in 1504, na een Frans intermezzo). De verenigde vloot van Aragon en Napels was één van de sterkste in de Mediterrane zee.⁷² Het Catalaanse handelsimperium omspande de hele Mediterrane regio. Op dit vlak werd de supermacht in de late middeleeuwen enkel gedwarsboomd door Genova, de Italiaanse zeemacht. Conflict tussen de machten was frequent, al wordt de vijftiende eeuw voor beide gekenmerkt door relatieve teloorgang.⁷³ Conflict tussen beide machten bestond onder andere over de vraag wie de rechtmatige heerschappij over Corsica bezat. Johan II (*de broer van...*), volgde Alfons op 60-jarige leeftijd in de Spaanse gebieden op. Hij liet de oorlog met Genova varen en streek haalde zich daarmee de onvrede van Barcelona op het hoofd.⁷⁴ De belangen van Aragon en Napels in het oosten van de Mediterrane Zee werden gepersonifieerd door de ‘Griekse’ dynastie van de Tocco’s, die uit het koninkrijk Napels afkomstig waren en leenheren bleven van de koning. De Italianen speelden in dit versplinterde koninkrijk in de oostelijke Mediterrane een belangrijkere rol in de handel dan de Grieken zelf. Carlo II (sterfjaar 1448) bevoordeelde de Catalanen (in dit geval met name Italianen, die loyaal waren aan de Aragonese koning van het verenigde koninkrijk van Napels en Sicilië) ten opzichte van de Venetianen en onder diens opvolger Leonardo III (1448-1479) was het merendeel van de ambtsbekleders van Italiaanse komaf.⁷⁵ Alfons hoopte via zijn vazal de oude claims – tot aan Constantinopel zelf – van zijn voorgangers te heroveren. Tevens droomde hij van een kruistocht tegen de Turken. De Tocco’s werden echter in 1479 definitief door de Ottomanen verslagen en keerden, met

⁶⁹ Thomas N. Bisson, *Medieval Crown of Aragon: A Short History* (Oxford 2000), aldaar 142-144.

⁷⁰ Ibidem, 144.

⁷¹ Ibidem, 154.

⁷² Ilardi, ‘The Italian League’, 132.

⁷³ Lorenz Böninger, ‘Politics, Trade and Toleration in Renaissance Florence: Lorenzo de' Medici and the Besalú Brothers’, *Italian Studies in the Italian Renaissance* 9 (2001) 139-171, aldaar 140-141.

⁷⁴ Bisson, *Medieval Crown of Aragon*, 147.

⁷⁵ Nada Zečević, *The Tocco of the Greek Realm: Nobility, Power and Migration in Latin Greece (14th – 15th centuries)* (Boedapest 2014), 106-146, aldaar 114-115.

staart tussen de benen, naar Napels terug.⁷⁶ De buitenpost voor het westen in het Egeïsche gebied kwam hiermee ten einde.

In Italië zelf was men verdeeld over de komst van de Catalanen. In eerste instantie bestond er met name weerstand: de Napolitaanse baronnen, de paus, Genova, Venetië en Florence reageerden allen met antipathie.⁷⁷ De Franse campagne in Napels, die de opvolgingsstrijd na de dood van Alfons deed losbarsten, werd vanuit Genova opgezet. De republiek viel zelfs enige tijd onder Frans gezag. Ook Aragon had een claim op Genova; één die het echter nooit heeft kunnen verzilveren. Wel lukte het de uiteindelijke steun van Florence te krijgen. Vroeg in de vijftiende eeuw sloegen Catalaanse en Florentijnse handelaren in Pisa de handen ineen. Florence had namelijk aanzienlijke handelsbelangen bij de Catalanen. In 1484 heulde het zelfs met de Spanjaarden samen in open conflict met Genova.⁷⁸ Dit geeft al aan, dat de stemming van Italiaanse staten uiterst weerbarstig kon zijn en dat men allianties vaak met een korreltje zout kon nemen. Als typische Balance of Powers-staten dachten zij in eerste instantie aan zichzelf. Hierbij gingen zij allianties aan met eenieder die hun interesses deelde – zelfs met voormalig antagonisten. De Catalanen moesten zich inspannen om de Italiaanse bezittingen te behouden, alsmede te rechtvaardigen. Alfons gebruikte de keizer als pressiemiddel om de paus te intimideren en tot concessies te dwingen. Zijn bastaardzoon Ferdinand werd als rechtmatig troonopvolger erkend.⁷⁹ Pius II, de paus die het apostolaat verkregen had met het aanspreken van Italiaans patriottisme, werd gedwongen te kiezen tussen twee 'kwaden': Frankrijk en Aragon. Als fervent Anti-Fransoos gaf hij Ferdinand I zijn zegen. De Italianen bleven (zoals het Balance of Powers-machten betaamt) immer wantrouwig ten overstaande van de Catalanen: Alfons had Napels en Sicilië onder één kroon verenigd en liet ook zijn invloed in Sardinië gelden: "*not since the time of Frederick of Hohenstaufen (1194-1250) had a ruler with substantial extra-peninsular resources at his disposal made himself master of so great a part of Italian territory.*"⁸⁰ Als hij en Calixtus III de neuzen dezelfde kant op hadden gezet, had er wellicht een verenigd Italiaans koninkrijk voor hem ingezet. Het feit dat Napels een leengoed was van de paus, kan ambities hebben geremd.

Ferdinand werd in 1440 gelegitimeerd door zijn vader. In 1443 werd hij in het parlement van Napels als opvolger van de troon erkend. In 1458 vond de opvolging daadwerkelijk plaats en in 1459 werd hij nog eens gekroond tot koning van Sicilië, Jeruzalem en Hongarije. Of zijn invloed in de laatste twee territoria erg groot was, valt te betwisten en die vraag is voor dit onderzoek ook niet heel relevant. Feit was, dat het Aragonese rijk na de dood van Alfons in tweeën werd gesplitst: Johan II kreeg de Spaanse gebieden en Ferdinand vestigde zich in Italië. De erfopvolging in Napels verliep alles behalve soepel: de Fransen

⁷⁶ Zečević, *The Tocco of the Greek Realm*, 123 en 127.

⁷⁷ Peter Stacey, 'Hispania and Royal Humanism in Alfonsine Naples', *Mediterranean Historical Review* 26:1 (2011) 51-65, aldaar 54.

⁷⁸ Böniger, 'Politics, Trade and Toleration', 141.

⁷⁹ Bisson, *Medieval Crown of Aragon*, 144.

⁸⁰ Fubini, 'The Italian League', 172.

lieten onmiddellijk van zich horen en dwongen Ferdinand in het defensief. De liga – met Francesco Sforza en Pius II in de spits – trad hem echter te hulp. De twee verzetten zich uitdrukkelijk tegen Franse inmenging, zelfs al ging dit gepaard met het steunen van een andere ‘vreemde’ macht: de Catelanen.⁸¹ De Catelanen vormden een hoeksteen van de liga, die uitdrukkelijk tegen buitenlandse inmenging had gepleit. Hoewel een aantal van zijn baronnen plotten hem te vermoorden, bleef Ferdinand uiteindelijk overeind.⁸² Hij stierf in het iconische jaar 1494, vlak voor de Franse inval en werd opgevolgd door zijn zoon Alfons II, die zijn titel nauwelijks een jaar vasthield en op de vlucht sloeg voor de aanstormende Fransen.

De Catelanen hadden de nodige moeite hun gezag in Napels en Zuid-Italië te legitimeren, maar slaagden hier uiteindelijk wel in. De meerderheid van de Italianen beschouwde de heersers van het Aragonese koningshuis Trastámara als geprefereerd alternatief boven de Fransen. Spanjaarden wisten propaganda als wapen in te zetten. Zij stelden zich op als vredesdragers en baken van stabiliteit binnen de christelijke levenssfeer. Frankrijk werd hierbij als de agressor – de ‘interne Turk’ – afgeschilderd.⁸³ De Ottomanen werden in dit beeld als *ultieme* antagonist afgeschilderd. Zo zag ook Karel VIII van Frankrijk een inval in Italië als de logische eerste stap tot een kruistocht en de herovering van het Heilige Land.⁸⁴ De ‘heilige oorlog’ die de Spanjaarden in de jaren 1480’ tegen de Moren in Granada voerden, werd doorgetrokken naar de strijd om Napels, die in 1494 wederom oplaaide.⁸⁵ Hoewel de Catalanen zich konden handhaven, werd Napels nooit geassimileerd met de overige territoria onder de Aragonese kroon. De Trastámara koningen hadden geen coherent idee van koningschap, in tegenstelling tot de latere heersers Ferdinand en Isabella.⁸⁶ Alfons V vestigde zich overigens wel definitief in Italië en keerde nooit meer naar Spanje weder. Het karakter van zijn hof in Napels was zeer uitdrukkelijk Spaans. Castiliaans was de taal waarin hij officiële redes hield. Het hoeft niet te verbazen dat vooral Catelanen hoge overheidsfuncties kregen toegedeeld.⁸⁷

4. De Franse Intrige

Het verdrag van Lodi had impliciet tot doel de Fransen buiten de deur te houden. Meer dan enige andere buitenlandse mogendheid (met uitzondering van Aragon) had Frankrijk, al dan niet rechtmatige, claims op Italiaans grondgebied. De interesse die de Fransen in Italië koesterden, bleef in de periode 1454-1494 onverminderd groot. In Toscane – Florence in het bijzonder – was het gevoel van verbondenheid groot.

⁸¹ Ibidem, 188.

⁸² Oren J. Margolis en Brian J. Maxson, ‘The ‘schemes’ of Piero de’ Pazzi and the conflict with the Medici (1461-2)’, *Journal of Medieval History* 41:4 (2015) 484-503, aldaar 491-492.

⁸³ Andrew W. Devereux, “‘The Ruin and Slaughter of Fellow Christians’: the French as a threat to Christendom in Spanish assertions of sovereignty in Italy, 1479-1516’, in: Fuchs, Barbara, Weissbourd, Emily ed., *Representing Imperial Rivalry in the Early Modern Mediterranean* (Toronto 2015) 103-106.

⁸⁴ Devereux, “‘The Ruin and Slaughter’”, 106.

⁸⁵ Ibidem, 109.

⁸⁶ Bisson, *Medieval Crown of Aragon*, 155 en 160.

⁸⁷ Stacy, ‘Hispania and Royal Humanism’, 54-55.

Deze band voert terug op de machtsstrijd tussen de adellijke families (en politieke facties) van de Welfen en de Ghibellijnen. In de late middeleeuwen pleitte de Welf-factie in Noord-Italië tegen keizerlijke inmenging in steden en staten. Waar de Welfen pauselijk gezind waren, steunden de Ghibellijnen juist de keizer. In de tweede helft van de vijftiende eeuw was deze kwestie niet heel relevant meer, maar bleef identificatie op basis van één van de twee kampen bestaan. Het was een onderdeel geworden van de Toscaanse cultuur om zich te scharen bij Frankrijk, dat in de investituurstrijd dezelfde partij had aangehangen. Een Milanees gezant concludeerde eens, dat Florence *“is full of lilies”*⁸⁸, verwijzend naar de heraldiek van Franse koningen. Florence was niet de enige staat die zich Welf-gezind profileerde. Venetië was zo mogelijk nog militanter in haar voorkeur voor de Welfen dan Florence.⁸⁹ Er was dus reden genoeg om de Fransen op het schiereiland te verwelkomen. Vanaf 1266 was de Anjou-dynastie aan de macht in Napels en Sicilië. Na 1282 resteerde alleen Napels in die directe invloedssfeer. In 1387 vond een huwelijk plaats tussen de broer van de Franse koning en een dochter van de Visconti-hertog. Genova viel in de periode 1396-1409 onder Frans gezag.⁹⁰ Al met al hadden de Fransen aanzienlijke claims op het Italiaanse schiereiland. Toen Fillippo Maria Visconti (laatste van deze dynastie) in 1447 overleed, werden er verschillende claims geplaatst op Milaan, waaronder door keizer Frederik III en de hertog van Orléans. De Franse koning verkoos zijn claim op Napels echter boven die op Milaan.⁹¹ René van Anjou, die in 1442 uit Napels verjaagd was, keerde in 1453 terug naar Italië, maar in de ondankbare rol van condottiere in dienst van Florence en Milaan, in strijd met Napels en Venetië.⁹² Ironisch genoeg zou hij deelhebben in de beslissende oorlog, waarvan de uitwas het verdrag van Lodi en de afscherming van de Fransen was.

In 1458 echter, vier jaar na het uitroepen van de liga, deed zich een nieuwe kans voor de Fransen voor. Genova, dat buiten de stabiliteit van deze liga viel, had lange tijd de hete adem van Alfons V in de nek gevoeld. De doge, Pietro Campofregoso, was bereid te republiek aan Karel VII te overhandigen, zolang dit maar voor stabiliteit kon zorgen. Johan van Calabrië, de neef van de Franse koning, werd als luitenant naar Genova gestuurd. Johan kon zich vanuit Genova opmaken voor een offensief tegen Napels (Alfons V was in 1458 overleden). Hij had machtige bondgenoten in Italië: de heer van Ferrara, de condottieres Sigismondo Malatesta en Jacopo Piccinino (de huurling die in deze oorlog Pius II Rome bijna afhandig maakte). In Livorno, Toscane, ontving de Franse luitenant een subsidie namens de Florentijnse overheid, die hiertoe aangezet was door de Welf-fractie, onder leiding van de pro-Franse en tweede rijkste familie van Florence, de Pazzi.⁹³ In juli 1460 haalde Johan van Calabrië een duidelijke zege op Ferrante, waarna

⁸⁸ Fubini, 'The Italian League', 175-176.

⁸⁹ David Sobek, 'Regime Type, Preferences, and War in Renaissance Italy', *The Journal of Conflict Resolution* 47:2 (2003) 204-225, aldaar 211 (Tabel 2).

⁹⁰ Ilardi, 'The Italian League', 130.

⁹¹ Ibidem, 131-135.

⁹² Ibidem, 138-139.

⁹³ Margolis en Maxson, 'The 'schemes' of Piero de' Pazzi', 491 en 497.

van Genova tot aan Napels “*a complete restoration of the French in Italy seemed at last to be in sight.*”⁹⁴ Louis XI, die Karel, zijn vader, in 1461 opvolgde, wenste Genova voor zichzelf te houden en was bereid Napels af te staan aan zijn zwager René van Anjou. Daarnaast wenste hij een huwelijk tussen Johan van Calabrië en Ippolita Sforza. Hertogin Bianca Maria Visconti, vrouw van Francesco Sforza, was openlijk Fransgezind. Het was aan het feit te wijten, dat Sforza zijn poot stijf hield en dat de Fransen een enorme nederlaag bij Troia boekten, dat Franse hegemonie in Italië plotseling weer op een koud pitje kwam te staan. Genova was niet langer in Franse handen. In plaats van suzeriniteit vond men een schikking: Sforza trad als vazal van Louis aan als heerser over de republiek. Hij werd de belangrijkste bondgenoot van Frankrijk ten zuiden van de Alpen.⁹⁵ Na 1464 – het jaar dat de Fransen definitief uit Napels verdreven werden – zakte de Franse invloed in. Interesse in Italië nam niet af. De koningen loerden geduldig op hun kans.

Deze kans kwam in 1494, nadat Hendrik VII Tudor (nota bene) twee jaar eerder nog een inval had weten te verijdelen. In 1494 overleed Ferdinand. De Sforza's hielden al langer naar de Franse koningen, maar Ludovico Sforza maakte het wel heel bont, door een invasie toe te staan.⁹⁶ Waar de ene Sforza de liga dus fervent verdedigd had, stak de andere Italië ‘een mes in de rug’. Galeazzo Maria Sforza (zoon van Francesco) had eerder geweigerd de liga nieuw leven in te blazen, omwille van zijn toewijding aan Louis XI. Dit kwam hem op een aanmaning van paus Paulus II te staan. Met excommunicatie werd bedreigd.⁹⁷ Waar Piero de Medici (de zoon van Lorenzo de Grote) in 1494 moest vluchten, sloten diens neefjes zich aan bij Karel VIII.⁹⁸ Verdeeldheid onder de heersende Medici-familie van Florence maakte de opmars van de Franse koning des te gemakkelijker. Zo werd ook Alexander VI tot concessies gedwongen, nadat eerst de Colonna-clan, vervolgens de Orsini-fractie in Rome zich achter de Fransen schaarde.⁹⁹ Louis XII, de volgende Franse koning die Italië binnenviel, deed dit volgens Machiavelli op Venetiaans verzoek. In strijd met Milaan hoopte zij een deel van Lombardije te bemachtigen om toe te voegen aan haar *terra ferma*.¹⁰⁰ Zo bleken de Italiaanse staten uiterst onbetrouwbaar in het nakomen van hun afspraken. Uiteindelijk werkte dat slechts in hun nadeel: machtige buitenstaanders vonden altijd wel een bondgenoot.

5. De Ottomaanse dreiging

⁹⁴ Ibidem, 492.

⁹⁵ Ibidem, 492-501.

⁹⁶ John M. Currin, ‘Henry VII, France and the Holy League of Venice: the diplomacy of balance’, *Historical Research* 82 (2009) 526-546, aldaar 528 en 533.

⁹⁷ Paul Dover, ‘The Economic Predicament of Italian Renaissance Ambassadors’, *Journal of Early Modern History* 12:2 (2008) 137-167, aldaar 163.

⁹⁸ Alison Brown, ‘Pierfrancesco de' Medici, 1430-1476: A Radical Alternative to Elder Medicean Supremacy?’, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 42 (1979) 81-103, aldaar 101.

⁹⁹ O'Brien, *The commentaries of Pope Pius II*, 195-196.

¹⁰⁰ Machiavelli, *The Prince*, 86.

In de aanloop naar 1453 was Constantinopel gereduceerd tot een eilandstaat in een zee van Ottomaans gezag. Het ‘tweede Rome’ werd zowel aan Anatolische zijde, als in de Balkan begrensd door de opstormende Islamitische supermacht. In 1422 al hadden de Ottomanen gepoogd Constantinopel in te nemen. Waar zij toen nog strandden in hun opzet, was de inname eenendertig jaar later toch een feit. Sultan Mehmet II verkreeg hiermee op zijn eenentwintigste al de bijnaam ‘de Veroveraar’, de titel die de rest van zijn leven bleef plakken. Mehmet regeerde tot in 1484 en zat daarmee ruim dertig jaar op de troon. Waar de ‘ster’ van Byzantium al decennia, zo mogelijk eeuwen, aan het dalen was, nam de macht van de Ottomanen alleen maar toe. Mehmet II meldde zich tijdens zijn bewind uitdrukkelijk in de Egeïsche archipel, Griekenland en de Balkan. Aan zijn lust naar roem leek geen einde te komen. Als veroveraar van Constantinopel nam hij de titel *Kayser-I-Rum* aan, ofwel: ‘Romeinse Caesar’. De sultan was geobsedeerd door Italië. Rome werd, meer nog dan Byzantium, gepresenteerd als ‘rode appel’: “een appeltje voor het oog”.¹⁰¹ De ‘Grote Turk’ stond, met name in het westen, bekend om zijn onmenselijke wreedheid en koesterde dit imago ook, om vijanden preventief ontzag in te boezemen.¹⁰² Zijn beeltenis als tiran en als groot vorst was in het netvlies van vele Europeanen gegrift. Het westen kwam allereerst met hem in contact via de (handels)koloniën in het Egeïsche gebied: zeker twee van de vijf Italiaanse grootmachten had aanzienlijke belangen in de oostelijke Middellandse Zee. De Venetianen bezaten territoria en nederzettingen in het noordoosten van de Adriatische Zee, in Istrië, Dalmatië, Montenegro, Albanië, Epirus, de Peloponnesos, de Ionische en Egeïsche eilanden, de Kretenzische eilandengroep, de Zwarte Zee en het oostelijke vasteland van Griekenland (in de bijlage – [figuur 2](#) – een kaart met alle Venetiaanse bezittingen). De heersende Tocco-dynastie in de Griekse eilanden was van Napolitaanse komaf. Venetië zag weinig in een bondgenootschap met dit Italiaans/Catalaanse vorstenhuis. In de tweede helft van de 15^e eeuw speelde het vooral in op de desintegratie van Tocco-bestuur, om zo zelf de lacune op te kunnen vullen.¹⁰³ Leonardo III werd in 1479 als vluchteling naar Napels gedreven. Zijn broer Antonio deed nog een poging het Tocco-domein te heroveren met een leger van Catalaanse huurlingen, maar slaagde hier niet in en moest zijn mislukte campagne uiteindelijk met de dood bekopen.¹⁰⁴ De Acciajuoli-dynastie van het hertogdom Athene was gelieerd aan Florence en onderhield goede contacten met de Medici. De stad werd echter in de jaren 1456-1458 belegerd en in 1460 werd de dynastie beëindigd.¹⁰⁵ Tot slot had Genova, de derde Italiaanse zeemacht, commerciële koloniën in de Egeïsche Zee, de Zwarte Zee, in Turkije zelf en op Cyprus. In tegenstelling tot Venetië bezat het echter niet of nauwelijks militaire macht in die gebieden en door de opmars van de Turken desintegreerde het Genovese imperium in de tweede helft van de 15e eeuw.¹⁰⁶ Venetië kende in de 14e tot en met de 16e eeuw zeven grote krachtmetingen met de Ottomanen, waarvan één voorname ten tijde van de Italiaanse Balance of Powers. Waar het over

¹⁰¹ Devereux, ‘The Ruin and Slaughter’, 102-104.

¹⁰² D’Elia, *A Sudden Terror*, 104.

¹⁰³ Zečević, *The Tocco of the Greek Realm*, 113-114.

¹⁰⁴ Freely, *The Grand Turk*, 149.

¹⁰⁵ *Ibidem*, 63.

¹⁰⁶ Paul Coles, ‘The Crisis of Renaissance Society Genoa 1488-1507’, *Past & Present* 11 (1957) 17-47, aldaar 24-25.

het algemeen zocht naar een vredig co-existeren met de Turken, vormde de periode 1463-1479 een lange en uitputtende strijd, waarin de lagunestad uiteindelijk gedoemd was het hoofd voor Mehmet te buigen. Hoewel de moederstad nooit in direct gevaar was, ging de hegemonie in veel Oostmediterrane gebieden verloren. De republiek vond in deze jaren geen enkele steun bij haar Italiaanse burens en was gedwongen elders bondgenoten te zoeken.¹⁰⁷ Deze vond zij in Matthias Corvinus, de koning van Hongarije en later ook in de Albanese heerser Skanderbeg. De Hongaren boekten aanvankelijk aanzienlijke terreinwinst in de Balkan, maar werden in een later stadium van de oorlog teruggedrongen door de Ottomanen. Onder andere met steun van Venetiaanse versterkingen wist Skanderbeg, tot zijn dood in 1468, stand te houden tegen een Ottomaanse overmacht. Op zijn sterfbed noemde hij Venetië zijn ‘meest krachtige en loyaalste bondgenoot’. Tijdens zijn kortstondige bezoek aan Italië kreeg hij van de andere grootmachten daar zeer beperkte financiële steun.¹⁰⁸ Zij zouden pas van zich laten horen, wanneer de dreiging dichterbij eigen huis kwam.

In de vijftiende eeuw werd Rhodos bestuurd door Hospitaalridders. Op dit eiland was hun voornaamste basis gevestigd. In het laatste kwart van de 15^e eeuw waren zij de enige christelijke mogendheid in het Egeïsche gebied, die weigerde belasting aan de Ottomanen af te dragen. De Turkse invasie die in 1480 plaatsvond, was in zekere zin onvermijdelijk. Hospitaalridders en lokale milities wisten de Ottomaanse troepen geruime tijd weerstand te bieden. Italiaanse hulp kwam overzees, in de persoon van Benedetto della Scala van Verona (de stad stond onder Venetiaans gezag). Ook beloofden Sixtus IV en Ferdinand van Napels ieder twee schepen met troepen en voorzieningen te sturen. Deze arriveerden toen de Turken al besloten hadden het eiland te verlaten. Er vond een kortstondige schermutseling op de open zee plaats, maar het gehele beleg van Rhodos mondde uit in een christelijke zege. Op het Italiaanse vasteland riep Sixtus op tot een taks voor de defensie van Rhodos: bijna alle Italiaanse machten droegen financieel bij, met uitzondering van Venetië, dat net een jaar eerder vrede had gesloten met Mehmet en bovendien diep in de schulden zat.¹⁰⁹ Datzelfde jaar nog bereikte een Ottomaanse vloot het Italiaanse vasteland en landde in Otranto (in de hak van de laars). Naar schatting telde het Turkse leger zo’n 18.000 troepen, waaronder 700 ruiters. John Freely geeft aan, dat het oorspronkelijke plan was om het noordelijker gelegen Brindisi aan te vallen, terwijl hij elders ook aangeeft “*As it turned out, the Ottoman fleet was not intended for an invasion of Italy but for an attack on some of the Ionian islands.*”¹¹⁰ De Turken voerden plundertochten uit tot aan Taranto en doodden zo’n 800 mannelijke inwoners van Otranto, die weigerden zicht te bekeren tot de Islam. Ferdinand was in hoge nood, nu de Ottomanen zich binnen de grenzen van zijn koninkrijk hadden gemeld en Sixtus was zo bang, dat hij overwoog naar Avignon te vluchten. Een

¹⁰⁷ Ovidiu Cristea, ‘Venice Confronting the Ottoman Empire: A Struggle for Survival (Fourteenth–Sixteenth Centuries)’, 265-280, in: Schmitt, Oliver Jens ed., *The Ottoman Conquest of the Balkans: Interpretations and Research Debates* (Wenen 2016).

¹⁰⁸ Freely, *The Grand Turk*, 77-78 en 109-113.

¹⁰⁹ *Ibidem*, 160.

¹¹⁰ *Ibidem*, 148 en 164.

manoeuvre waarmee hij het pausendom honderd jaar terug in de tijd had geworpen. Turkse gezanten lieten weten, dat een grootschalige invasie een reëel vooruitzicht was en de Italianen haastten zich om zich te verenigen in een nieuwe liga (van Napels), waarin wederom alle Italiaanse grootmachten met uitzondering van Venetië deelnamen. Een Sforza-gezant schatte de Turkse dreiging zo groot in, dat hij (met de nodige retoriek van hyperbolen) beweerde *“we do not believe that for many centuries a more grave and perilous thing has befallen not only Italy but all Christendom than this”*.¹¹¹ Matthias Corvinus van Hongarije kreeg financiële steun van Sixtus, om de aandacht van Mehmet op de Balkan te richten. De paus was zelfs in staat het Duitse Rijk, de Engelsen en de Spanjaarden te bewegen bij te dragen aan dit doel. In maart 1481 versloeg de Napelse vloot de Ottomaanse, die de verbinding van de indringers met het Turkse achterland vormde. Het regiment in Otranto werd hierdoor van de zee afgesloten en was na dertien maanden gedwongen de stad en Italië te verlaten.¹¹² Het directe gevaar was hiermee geweken. Tot een voltallige Turkse invasie is het nooit gekomen, ook omdat sultan Mehmet nog geen maand na de Napolitaanse maritieme zege kwam te overlijden. Maar de Italianen werden eraan herinnerd, wat de kracht van de Ottomanen was. Deze gemeenschappelijke vijand dwong hen ertoe het verdrag van Lodi in ere te herstellen en de daaropvolgende Paulische vrede in acht te nemen. Als individuele stadstaten waren zij niet opgewassen tegen het geweld dat de Mediterrane machten in die tijd aan de dag konden leggen.

In 1481 volgde Bayezid II zijn vader op. Zijn gehele eerste regeringsjaar werd getekend door de successieoorlog die hij noodgedwongen voerde met zijn jongere broer Cem. Deze werd tweemaal verslagen, maar wist te vluchten. Hij vatte het idee op om in het westen amnestie te vragen. Allereerst in Venetië, maar de republiek weigerde. De Hospitaalridders waren bereid hem op te nemen, maar hadden hun eigen agenda. Als een relik wisselde Cem van hand tot hand. Hij werd uitgeleverd aan paus Innocentius VIII, die hem van de Fransen had overgenomen. Alexander VI was in 1494 weer gedwongen Cem op te geven en te overhandigen aan Karel VIII, die hem wilde gebruiken als instrument in een nieuwe kruistocht. Cem werd echter ziek en overleed op weg naar Napels, waarna de Fransen de kruisvaardersdroom moesten laten varen. In tegenstelling tot zijn vader leek Bayezid minder potten te kunnen breken bij de Italianen. Zo was hij tot de dood van Cem gedwongen jaarlijks een geldsom over te maken aan de paus, voor het ‘onderhoud’ van zijn broer. Bayezid was zelfs bereid Alfons II en Napels met militaire steun bij te springen, om te verhinderen dat de Fransen voet aan vaste grond kregen in het strategisch gelegen schiereiland.¹¹³ Cem was overigens niet de eerste Ottomaan van koninklijk bloed die Italië was binnengesmokkeld: Calixtus III doopte een halfbroer van Mehmet tot christen, onder de onheilspellende naam “Calixtus Ottomanes”, nadat deze in Rome amnestie gezocht had, gezien de sultan

¹¹¹ Ibidem, 166-169.

¹¹² Ibidem, 169-170.

¹¹³ Ibidem, 187-194.

hem graag uit de weg geruimd zag. Net als Karel VIII was Calixtus voornemens deze troonpretendent bij een kruistocht in te zetten.¹¹⁴

De Italiaanse machten zagen in, dat zij niet om de Ottomanen (met name Mehmet) heen konden: “*The overwhelming power of the Ottomans soon led other Italian states to cultivate friendly relations with Mehmet*”. De Venetianen waren van 1463-1479 met Mehmet in oorlog, maar stonden voor en na deze periode van zestien jaar op goede voet met de Turken. Florence kreeg in het jaar van het vredesverdrag van Mehmet een voortvluchtige medeplichtige in een samenzwering tegen de Medici uitgeleverd. De republiek beloofde uiterst mild te reageren op Ottomaanse agressie tegen andere westerse staten en had eerder een officieus verbond met de sultan gesloten, om Venetië in diens oorlogsjaren een loer te kunnen draaien.¹¹⁵ Ook Napels, Rimini, Milaan en Mantua hadden op enig punt in achterkamertjespolitiek met de sultan samengespannen om andere Italiaanse staten dwars te zitten.¹¹⁶ Balansvorming in de Balance of Powers keek verder dan de actoren van het equilibrium: ook expliciet vreemde mogendheden werden aangesproken om de onstoffelijke balans te herstellen. Enkel bij de Fransen leidde dit tot een grootschalige invasie. De Ottomaanse dreiging bleef echter in het achterhoofd zitten, gezien de constante plannen tot kruistochten.

Conclusies

In de periode 1454-1494 zijn aldus vier ‘externe’ machten te onderscheiden, die een behoorlijke invloed hebben gehad op de handhaving van het Italiaanse equilibrium. De Italiaanse liga, voortgevloeid uit de Vrede van Lodi, was expliciet in het leven geroepen om buitenlandse legermachten buiten de deur te houden. Het verdrag was met name gericht tegen de Fransen en het Heilig Roomse Rijk. Hoewel de Fransen met redelijk succes geweerd werden, kon de liga niet voorkomen dat in 1458 vanuit Genova – waar de Franse koning op dat moment suzerein heerser was – de invasie van Napels werd gelanceerd. Hoewel de liga dit debacle uiteindelijk overleefde, was de situatie gedurende een aantal jaren toch zeer penibel. Bovendien hadden de Fransen machtige bondgenoten binnen Italië zelf, wat de liga behoorlijk ondermijnde. In 1494 werd de druk het gevestigde equilibrium alsnog fataal. Het equilibrium was nooit zo stabiel geweest, als de Vrede van Lodi had willen suggereren. Bovendien werd het Italiaans verbond van begin af aan door buitenlandse mogendheden ‘geparasiteerd’: Napels was sinds 1442 in Aragonese handen en verkeerde ook na de dood van Alfons V nog in de Spaans-Catalaanse invloedssfeer. Calixtus III meldde zich in 1455, waarna hij zich schuldig maakte aan grootschalig nepotisme ten gunste van de Catalanen in de pauselijke staat. Zijn neefje Rodrigo Borgia deed deze zonde in 1492 nog eens dunnetjes over. Geen van de zeven Balance of Power-pausen was uit de pauselijke staat zelf afkomstig. In die zin waren allen ‘vreemden’, die met de stad Rome niet vertrouwd waren. In Rome zelf broeide een krachtige republikeinse traditie en oplevingen van anti-pauselijke retoriek konden de stadsstaat in rebellie en chaos

¹¹⁴ Ibidem, 62.

¹¹⁵ Ibidem, 147-148.

¹¹⁶ D’Elia, *A Sudden Terror*, 107.

storten. Daarnaast zat het Avignon-schisma nog vers in het geheugen en was Nicolaas V, de eerste van de Balance of Powers-pausen, pas de tweede paus die weer in Rome gevestigd was. Tot slot was het pausendom een universeel-christelijke constructie, die zich – in spiritueel opzicht – geenszins beperkte tot het Italiaanse schiereiland. Zo was de bisschop van Rome de enige macht in het westen, die de christelijke heersers kon verenigen in conflict met een gemeenschappelijke vijand. Ten tijde van de bezetting van Otranto (1480-1481) in de hak van de laars, was West-Europa (met financiële steun van christelijke mogendheden buiten Italië) in staat een vuist te maken tegen de Ottomanen. Herhaaldelijk werden voorbereidingen getroffen tot een grootschalig beleg. Over de vraag ‘waarom’ een Turkse invasie nooit van de grond is gekomen en waarom westerse plannen tot kruistochten eveneens in een vroegtijdig stadium strandden, kan men speculeren. Interne Italiaanse verdeeldheid hielp die opzet niet in de hand. Op dit gebied kunnen onderzoekers ongetwijfeld nog een hoop haken en ogen vinden, die het ideaalbeeld van Lodi besmeurden. Diepgravende studies over de Pauselijke Staat zullen aantonen hoe ambigu de positie van de paus binnen het Italiaanse continent en Europa in bredere zin precies was. De Ottomaanse dreiging heeft de liga helpen vormgeven, maar ook geleid tot een zeer wankel en pover equilibrium; één die wellicht meer op papier, dan in de realiteit bestond. Balance of Powers-pausen hebben het collectief Europees verzet tegen de aanwezigheid van de Turken in de Balkan helpen vormgeven. Het defensieve blok van Balkanlanden heeft Italië afdoende buiten het bereik van de sultan kunnen houden. Tot slot was het Mediterrane gebied (en is het nog steeds) een multiculturele regio met vele handelsnetwerken en soms een hoge mate van acculturatie. Actoren als Aragon, Venetië en Genova dankten hun hoge mate van welvaart aan het uitgestrekte handelsnetwerk dat zij in de loop van de eeuwen hadden opgebouwd. ‘Italië’ was niet beperkt tot het Italiaanse schiereiland; het was *overall* in het Mediterrane gebied te vinden.

Literatuurlijst

Primaire bronnen

Machiavelli, Niccolò, *De Vorst*, vert. J.F. Otten (Haarlem 2012).

Machiavelli, Niccolò, *The Prince*, vert. Christian Edward Detmold. Tom Griffith ed. (Ware, Hertfordshire 1997).

Secundaire literatuur

Italië 1494, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Italy_1494.svg (geraadpleegd op 31-12-2017).

- Stadsarchief Tongeren, Soldaat in dienst van Venetië, <http://archieff3700.blogspot.nl/2016/> (geraadpleegd op 09-01-2018).
- Andrews, Avery, 'The 'Lost' Fifth Book of the Life of Pope Paul II by Gaspar of Verona', *Studies in the Renaissance* 17 (1970) 7-45.
- Baron, Hans, 'A Struggle for Liberty in the Renaissance: Florence, Venice, and Milan in the Early Quattrocento', *The American Historical Review* 58:2 (1953) 265-289.
- Baron, Hans, 'A Struggle for Liberty in the Renaissance: Florence, Venice, and Milan in the Early Quattrocento', *The American Historical Review* 58:3 (1953) 544-570.
- Bisson, Thomas N., *Medieval Crown of Aragon: A Short History* (Oxford 2000).
- Blondin, Jill E., 'Power Made Visible: Pope Sixtus IV as "Urbis Restaurator" in Quattrocento Rome', *The Catholic Historical Review* 91:1 (2005) 1-25.
- Böninger, Lorenz, 'Politics, Trade and Toleration in Renaissance Florence: Lorenzo de' Medici and the Besalú Brothers', *I Tatti: Studies in the Italian Renaissance* 9 (2001) 139-171.
- Brown, Alison, 'Florence, Renaissance and Early Modern State: Reappraisals', *The Journal of Modern History* 56:2 (1984) 285-300.
- Brown, Alison, 'Pierfrancesco de' Medici, 1430-1476: A Radical Alternative to Elder Medicean Supremacy?', *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 42 (1979) 81-103.
- Chatterjee, Partha, 'The Classical Balance of Power Theory', *Journal of Peace Research* 9:1 (1972) 51-61.
- Chittolini, Giorgio, 'Cities, "City-States," and Regional States in North-Central Italy', *Theory and Society (Special Issue on Cities and States in Europe, 1000-1800)* 18:5 (1989) 689-706.
- Coles, Paul, 'The Crisis of Renaissance Society Genoa 1488-1507', *Past and Present* 11 (1957) 17-47.
- Currin, John M., 'Henry VII, France and the Holy League of Venice: the diplomacy of balance' *Historical Research* 82 (2009) 526-546.
- Davies, Siriol en Davis, Jack L., 'Greeks, Venice, and the Ottoman Empire', *Hesperia Supplements* 40 (Between Venice and Istanbul: Colonial Landscapes in Early Modern Greece, 2007) 25-31.
- D'Elia, Anthony F., *A Sudden Terror: The Plot to Murder the Pope in Renaissance Rome* (Cambridge Massachusetts 2009).
- D'Elia, Anthony F., 'Stefano Porcari's Conspiracy against Pope Nicholas V in 1453 and Republican Culture in Papal Rome', *Journal of the History of Ideas* 68:2 (2007) 207-231.
- Dorussen, Han, 'Balance of Power Revisited: A Multi-Country Model of Trade and Conflict', *Journal of Peace Research* 36:4, Special Issue on Trade and Conflict (1999) 443-462.
- Dover, Paul, 'The Economic Predicament of Italian Renaissance Ambassadors', *Journal of Early Modern History* 12:2 (2008) 137-167.
- Fleming, K. E., 'Constantinople: From Christianity to Islam', *The Classical World* 97:1 (2003) 69-78.
- Freely, John, *The Grand Turk: Sultan Mehmet II – Conqueror of Constantinople, Master of an Empire and Lord of Two Seas* (Londen 2009).

- Fubini, Riccardo, 'The Italian League and the Policy of the Balance of Power at the Accession of Lorenzo de' Medici' in: Julius Kirshner eds., *The Origins of the State in Italy, 1300-1600 (supplement to The Journal of Modern History 67)* (Chicago 1995) s.166-s199.
- Fuchs, Barbara en Weissbourd, Emily ed., *Representing Imperial Rivalry in the Early Modern Mediterranean* (Toronto 2015).
- Gilbert, Felix, 'The Concept of Nationalism in Machiavelli's Prince', *Studies in the Renaissance* 1 (1954) 38-48.
- Ilardi, Vincent, 'The Italian League, Francesco Sforza, and Charles VII (1454-1461)', *Studies in the Renaissance* 6 (1959) 129-166.
- Ilardi, Vincent, 'The Visconti-Sforza Regime of Milan: Recently Published Sources', *Renaissance Quarterly* 31:3 (1978) 331-342.
- Law, John E., 'The Venetian Mainland State in the Fifteenth Century', *Transactions of the Royal Historical Society* 2 (1992) 153-174.
- Leventoğlu, Bahar en Slantchev, Branislav L., 'The Armed Peace: A Punctuated Equilibrium Theory of War', *American Journal of Political Science* 51:4 (2007) 755-771.
- Levy, Jack S., en Thompson, William R., 'Balancing on Land and at Sea: Do States Ally against the Leading Global Power?', *International Security* 35:1 (2010) 7-43.
- Lubkin, Gregory, 'Strategic Hospitality: Foreign Dignitaries at the Court of Milan, 1466-1476', *The International History Review* 8:2 (1986) 174-189.
- Lynch, Christopher, 'War and Foreign Affairs in Machiavelli's "Florentine Histories"', *The Review of Politics* 74:1 (2012) 1-26.
- Margolis, Oren J. en Maxson, Brian Jeffrey, 'The 'schemes' of Piero de' Pazzi and the conflict with the Medici (1461-2)', *Journal of Medieval History* 41:4 (2015) 484-503.
- Mattingly, Garrett, 'The First Resident Embassies: Mediaeval Italian Origins of Modern Diplomacy', *Speculum* 12:4 (1937) 423-439.
- Maurseth, Per, 'Balance-of-Power Thinking from the Renaissance to the French Revolution', *Journal of Peace Research* 1:2 (1964) 120-136.
- McBrien, Richard P., *Lives of the Popes* (San Francisco 2000).
- Midlarsky, Manus I., 'The Balance of Power as a "Just" Historical System', *Polity* 16:2 (1983) 181-200.
- Niou, Emerson M.S. en Ordeshook, Peter C., 'A Theory of the Balance of Power in International Systems', *The Journal of Conflict Resolution* 30:4 (1986) 685-715.
- O'Brien, Emily, 'Arms and Letters: Julius Caesar, the *Commentaries* of Pope Pius II, and the Politicization of Papal Imagery', *Renaissance Quarterly* 62:4 (2009) 1057-1097.
- O'Brien, Emily, *The commentaries of Pope Pius II (1458-1464) and the crisis of the fifteenth-century papacy* (Toronto 2015).
- Papayoanou, Paul A., 'Economic Interdependence and the Balance of Power', *International Studies Quarterly* 41:1 (1997) 113-140.
- Queller, Donald E., 'Early Venetian Legislation Concerning Foreign Ambassadors', *Studies in the Renaissance* 12 (1965) 7-17.

Schmitt, Oliver Jens ed., *The Ottoman Conquest of the Balkans: Interpretations and Research Debates* (Wenen 2016).

Schroeder, Paul W., 'Did the Vienna Settlement Rest on a Balance of Power?', *The American Historical Review* 97:3 (1992) 683-706.

Schroeder, Paul W., 'Quantitative Studies in the Balance of Power: An Historian's Reaction', *The Journal of Conflict Resolution* 21:1 (1977) 3-22.

Shaw, Christine, 'Principles and Practice in the Civic Government of Fifteenth-Century Genoa', *Renaissance Quarterly* 58:1 (2005) 45-90.

Sobek, David, 'Machiavelli's Legacy: Domestic Politics and International Conflict', *International Studies Quarterly* 49:2 (2005) 179-204.

Sobek, David, 'Regime Type, Preferences, and War in Renaissance Italy', *The Journal of Conflict Resolution* 47:2 (2003) 204-225.

Steinitz, Kate Trauman, 'The Voyage of Isabella d'Aragon: from Naples to Milan, January 1489', *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance* 23:1 (1961) 17-33.

Tarrow, Sidney, 'From Comparative Historical Analysis to "Local Theory": The Italian City-State Route to the Modern State', *Theory and Society (Special Issue: Current Routes to the Study of Contentious Politics and Social Change)* 33:3/4 (2004) 443-471.

Toews, John B., 'Formative Forces in the Pontificate of Nicholas V, 1447-1455', *The Catholic Historical Review* 54:2 (1968) 261-284.

Toews, John B., 'The View of Empire in Aeneas Sylvius Piccolomini (pope Pius II)', *Traditio* 24 (1968), 471-487.

Wagner, R. Harrison, 'Peace, War, and the Balance of Power, The American Political Science Review' 88:3 (1994) 593-607.

Zečević, Nada, *The Tocco of the Greek Realm: Nobility, Power and Migration in Latin Greece (14th – 15th centuries)* (Boedapest 2014).

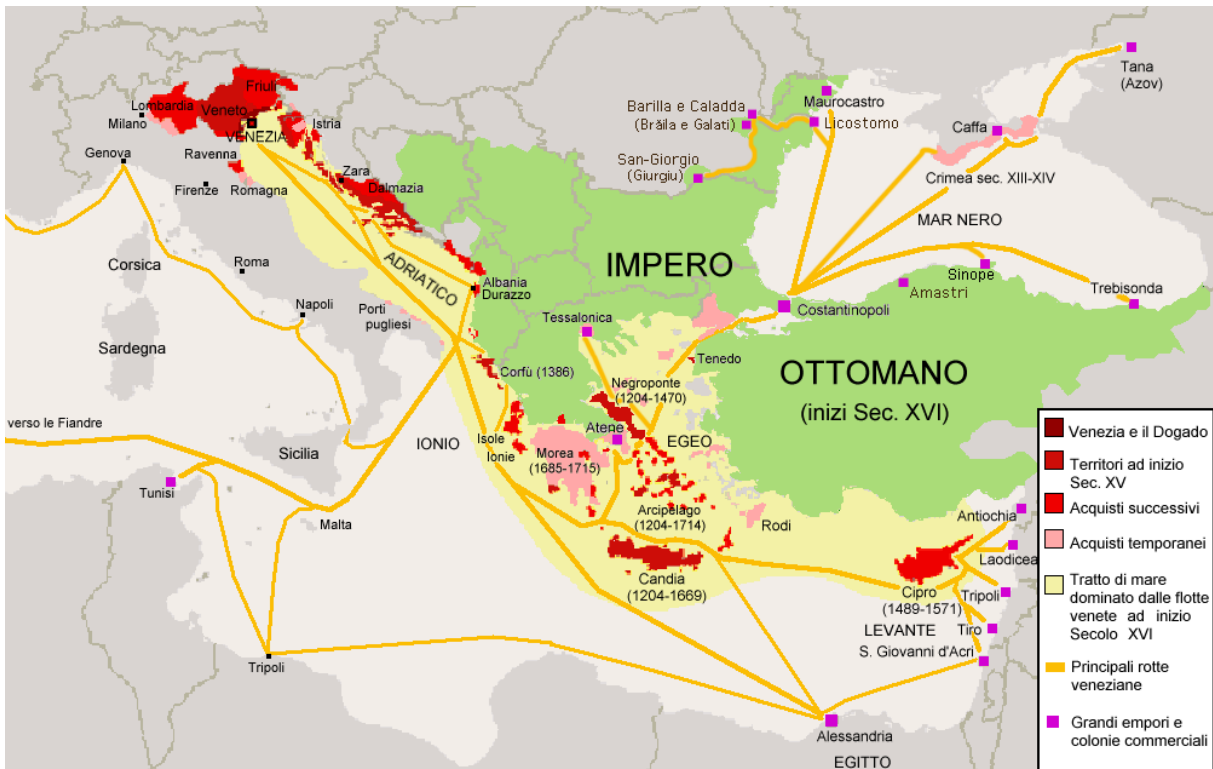
Bijlage

Figuur 1 (referentie in tekst)

Italië 1494, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Italy_1494.svg (geraadpleegd op 31-12-2017).

Figuur 2 (referentie in tekst)

Stadsarchief Tongeren, Soldaat in dienst van Venetië, <http://archieff3700.blogspot.nl/2016/> (geraadpleegd op 09-01-2018).